

KOVÁCS ISTVÁN

Erdély vajdája és a Nemesi

Köztársaság uralkodója:

Báthory István és Valois Henrik

BÁTHORY ISTVÁN MEGVÁLASZTÁSA ERDÉLY
VAJDÁJÁVÁ

Szapolyai János fia, az Erdélyben uralkodó „választott király”, János Zsigmond 1571. március 14-én harmincegy éves korában elhunyt. Unitárius szertartás szerinti temetésére halála után több mint két hónappal, 1571. május 23-án került sor. A gyulafehérvári székesegyházban elhelyezett márványkoporsója révén egészen közel kerülhetett édesanyjához, Izabellához, az „Öreg” Jagelló Zsigmond, lengyel király és litván nagyfejedelem lányához. A koporsón elhelyezett aranylemezen többek között az is olvasható volt, hogy a „választott király (...) Istentől meg volt áldva a nyelvetehetség adományával, tiszta étellel, lélekjelenléttel, a hadakozásokban és hadi tudományban szerencsével és mindenféle hősi erényekkel ékesítve, a hazát és igaz kegyességet szerette...”

A halálát követő hetven napban Erdély jövőjét illetően sorsdöntő eseményekre került sor. A János Zsigmond halála előtt három nappal megkötött speyeri egyezmény szerint Erdély Magyarország királyára, I. Miksára (német-római császárként II. Miksa) szállt volna. Bekes Gáspár az első pillanatoktól kezdve azon buzgólkodott, hogy ez bekövetkezzék. Ez esetben reményei szerint kormányzóként János Zsigmond örökébe léphetett volna. Azzal szinte mindenki tisztában volt, hogy a speyeri megállapodás érvényesítése azonnali háborút jelent az Oszmán Birodalommal. Miksának pedig éppen úgy nem volt ereje Erdély megvédéséhez, mint korábban Ferdinándnak. A Porta azt sem tűrte volna el, ha Zsigmond Ágost lengyel király, Izabella öccse valami módon keresztül viszi akarátát, s a nem sokkal azelőtt megözvegyült hűgának (az elhunyt Brandenburgi II. György választófejedelem feleségének), Hedvignek járja ki az erdélyi trónt. Erre azonban semmi esélye nem volt.

A Porta április végén világosan leszögezte, hogy Báthory Istvánt akarja Erdély vajdájának, attól függetlenül, hogy 1567-ben lehetővé tette az erdélyi rendeknek a szabad fejedelem-választást. Döntésében az is szerepet játszhatott, hogy a bécsi fogásából éppen 1567 júliusában – a szultán, a velencei dózse és Zsigmond Ágost közbenjárásának köszönhetően – szabadult Báthory nem került vissza János Zsigmond legbizalmasabb emberei közé. Minden bizonnyal nem is akart. A helyét az erdélyi fejedelemségre pályázó Bekes Gáspár foglalta el. A somlyói birtokára visszahúzódó

Báthorynak gondja volt rá, hogy minden lépését figyelemmel kísérje. Ahogy a törökök őt, Báthoryt se tévesztették szem elől. János Zsigmond azonban a hűvösebbé vált kapcsolat ellenére sem mondott le róla: birtokadományokba részesítette és a speyeri egyezményt előkészítő tárgyalásba is bevonta őt.

1571 tavaszán Báthory megérezte, hogy eljött az ő ideje, de a vele járó esetleges drámát kerülni akarta. Tudta, hogy a moldvai határon beavatkozásra készen sorakoznak az ottani vajda szultán által mozgósított csapatai, s a budai és temesvári basák képviselői is Gyulafehérváron vannak, hogy hírt adjanak az ott történekről. Báthory nem akarta, hogy Erdély újabb háború színhelye legyen. Ennek céljából április végén keltezett levelében kérte Miksát; járuljon hozzá, hogy olyan embert válasszanak meg Erdély vajdájává, aki a királyt is hűséges alattvalóként szolgálja. Miksa kénytelen-kelletlen értékelte a lojalitást, s akkor sem tiltakozott a hatalomváltás ilyenén módja ellen, amikor megtudta, hogy vajda a Porta akaratóból csakis Báthory István lehet.

János Zsigmond temetésének másnapján, május 24-én a Gyulafehérváron összegyűlt rendek közfelkiáltással Báthoryt választották Erdély vajdájává, anélkül, hogy a szultán, II. Szelim ez alkalomra magyarul írt levelét felbontották volna. A tanácsuraknak címzett levélben egyébként ez állt: „A Ti rokonotokat Erdély vajdájává tettem.” Báthory István a személy szerint neki szóló levélben ezt olvashatta: „Annakokáért én a Te hozzám való hűséged szerint Erdélyországot az én hatalmamból Neked megadtam.” A döntéssel mindenki meg volt elégedve, kivéve Bekes Gáspárt és híveit. Báthory István ettől a naptól Erdély vajdája, és nem fejedelme Erdélynek, mint ahogy ez a cím a történetírásban meggyökeresedett. Egyik első teendője az volt, hogy elküldte a szultánnak az esedékes adót.

Báthory mint „testamentumos úr” a megválasztása előtti napon a gyulafehérvári székesegyházban felolvasta az elhunyt végrendeletét. Ebben János Zsigmond az összes ingó vagyonát nagybátyjára, Zsigmond Ágostra és nagynénjeire – Zsófiára, Annára és Katalinra – hagyta. Tétélesen 450 ezer aranydukátról, országalmáról, jogarról, vázákra, amforákról, gyűrűkről, medáliákról, különféle ékszerekről volt szó. A szultántól ajándékba kapott kard magában 16 ezer dukátot ért. A kimondottan Zsigmond Ágostra hagyott aranykoronát nyolc darab hatalmas rubin ékesítette. Nem csoda, ha elszállításuk biztosítása céljából ezer lengyel lovas érkezett Gyulafehérvárra a Lengyel Királyság főhetmanja, Michał Mielecki vezetésével.

Báthoryra feladatok sokasága várt. Először a fejekben és a lelkekben akart rendet teremteni. Az 1572-es marosvásárhelyi országgyűlésen az Erdélyi Fejedelemség a hitéleti konszolidáció céljából megerősítette ugyan a szabad vallásgyakorlást lehetővé tevő tordai törvényt, de megtiltotta az újabb hitújításokat. Később – a fejedelmi tisztet bátyja megbízásából betöltő – Báthory Kristóf emiatt vetette 1579-ben börtönbe Dávid Ferencet, aki egy idő után az unitárius vallás egyes tételeit is érvénytelennek tartotta, s ezzel maga ellen fordította addigi hites társát, Blandrata Györgyöt és a politikai élet unitárius szereplőit.

Zsigmond Ágost nem egészen tizenhat hónappal élte túl unokaöccsét, 1572. július 7-én Knyszynben halt meg. 1573 februárjában temették el a Wawel székesegy-

házában. János Zsigmond erdélyi koronáját a koporsójába tették, mintha ezzel is érzékelné akarták volna, hogy Jagelló dinasztia férfiágon kihalt. Utolsó képviselőjének temetési szertartásán már az új lengyel király, Valois Henrik is részt vett...

VALOIS HENRIK NÉGY HÓNAPIG TARTÓ „FESTETT KIRÁLYSÁGA”

Az a Valois Henrik tisztelgett elődje krakkói sírjánál, akit Zsigmond Ágost két hónappal a halála előtt kizárólagos utódjelöltjének tartott. Persze megkoronázásának előfeltétele a tőle huszonnyolc évvel idősebb Jagelló Annával kötendő házasság lett volna. Ki jöhetett volna számba lengyel királyként rajta kívül? Jelölt több is akadt. Meglepő, de az esélyesek közé számított Rettegott Iván is, akivel a Zsigmond Ágost által kormányzott Litván Nagyfejedelemség tizenkét éven át háborúzott és jelentős területvesztéssel kötött békét 1570-ben. A cár litvániai hívei azt remélték, hogy megválasztásával Rettegott Iván a Litván Nagyfejedelemség elcsatolt területeit visszahozza. Ernő főherceg nem csupán Habsburg volta miatt volt elfogadhatatlan a vallásilag tagolt, nem kis hányadban protestáns lengyel és litván nemesség számára, hanem erőszakos visszakatolizáló híre miatt is. Pedig a diplomáciai téren ismét mozgósított kiváló tehetségű Dudith András mindent megtett, hogy Ernő főherceget a lengyel nemességgel elfogadtassa. III. Vaza János az apránként európai hatalommá emelkedő protestáns Svédországot képviselte. Több olyan jelölt neve is kalapba került, többek között Báthory Istváné is, akiknek ekkor még semmi esélyük sem volt.

Valois Henrik az ismert jelöltek közé tartozott. Lehet, hogy Lengyelországba csak annak híre jutott el a vallásháborúktól visszhangos és véres Franciaországból, hogy 1569 márciusában Jarnacnál tönkre verte Gaspard de Coligny admirális hugenotta seregét. A győzelmet az általa vezetett lovasroham döntötte el. De tudhattak-e arról Krakkóban, hogy a diadaltól megrészegült Henrik nem kegyelmezett a foglyoknak? Tudhattak-e arról, ami miatt Nyugat-Európa protestáns közösségeiben engesztelhetetlenül gyűlölték? Arról, hogy anyjával, Medici Katalinnal együtt tervelte ki a húga, Valois Margit és a navarrai király, Bourbon Henrik esküvője alkalmából Párizsban vendégeskedő hugenották legyilkolását. Az uralkodó család izzó gyűlöletét persze az esküvőre meghívott Coligny admirális is olajjal locsolgatta azzal, hogy amikor meglátta a szertartás színhelyén, a párizsi katedrálisban kiaggatott, Jarnacnál odavesztett zászlóit, megjegyezte: „Hamarosan eltávolítjuk őket, s szívünknek sokkal kedvesebbeket tűzünk a helyükbe.” A protestánsok körében végrehajtott mézszőlőre 1572. augusztus 23-ról 24-re virradó éjszaka és azt az azt követő napokban került sor. A kegyetlen vérengzésnek Párizsban 3000 ember esett áldozatul. Vidéken többször annyi. Az öldöklésben személyesen Henrik is részt vett, igaz, nem olyan lelkesen, mint idegbeteg bátyja, IX. Károly, aki kastélya ablakából lövöldözött a menekülőkre és a felakasztott holttestekre. Sógora, Bourbon Henrik csak úgy tudta megmenteni az életét, hogy látszólag áttért a katolikus hitre.

Lengyelországi hívei – köztük a Zborowski-nemzetség tagjai és a párizsi, strasbourgi és padovai egyetemeken is tanult rendkívül tehetséges belzi sztaroszt, Jan Zamoyski – minderről, ha részleteiben nem is, de értesülhettek. Ez azonban nem keltett elháríthatatlan zavart a körükben. Azt tartották fontosnak, hogy megvalósítsák a régóta dédelgetett tervet; a francia uralkodócsalád valamely tagjának lengyel trónra emelését. Ez még a protestáns lengyel és litván nemességnek sem volt ellenére. Henriket a Nemesi Köztársaságban Medici Katalin politikai tanácsadója és jó diplomataként az hugenottákkal is kapcsolatot tartó velencei püspök, Jean de Monluc képviselte. Ő minden ellenvetés nélkül elfogadta a lengyelek tíz pontból álló kívánásglistáját, pedig ennek 2. pontja szerint Henriknek 4000 gascogne-i legényből álló gyalogságot kellett volna kiállítani Rettegott Iván hadserege ellen, s az 5. pont értelmében 450.000 forintot kellett volna a Nemesi Köztársaság szükségleteire folyósítania a Francia Királyság (egyébként üres) kincstárából. A lengyel és litván nemesség addigi összes jogait rögzítő úgynevezett „henriki törvényeket” Jan Zamoyski – a Nagy Lajossal kétszáz évvel ezelőtt kötött paktumot alapul véve – fogalmazta meg. E feltételek elfogadása eleve lehetetlenné tette a központi hatalom megerősítését. Monluc püspök egy ideig vonakodott esküt tenni a dokumentumra, de miután közölték vele, hogy e nélkül szó sem lehet Henrik királlyá választásáról, meghátrált. Letette az esküt a pacta conventára. A Lengyel Királyság marsallja, a Litván Nagyfejedelemiség marsallja és az udvari marsall 1573. május 11-én lengyel királlyá és litván nagyfejedelemmé nyilvánították Henrik Valois-t.

Előtte néhány hónappal, január 28-án azonban a királyjelölő szejmen Varsóban összegyűlt nemesség konföderációra lépve kimondta, hogy a Nemesi Köztársaságban biztosítani kell a szabad vallásgyakorlatot. Ez a katolikuson kívüli protestáns felekezetek vallási egyenjogúságát jelentette. Sajátos, hogy a Nemesi Köztársaság berendezkedését, a lengyel és a litván nemesség életvitelét, mentalitását évtizedeken át hevesen bíráló jezsuita hitszónok, Piotr Skarga a Köztársaság romlásának egyik forrásául a protestánsoknak létezési és cselekvési teret biztosító 1573-as konföderációs döntést tartotta, amelynek meghatározó indítéka egyébként a Henrik uralmával kapcsolatos elővigyázatosság lehetett.

Henrik Európa második legnagyobb államának lett az uralkodója. Megválasztásának hírére népes lengyel küldöttség – vagy 2000 ember – vitte meg Párizsba, amelynek lakóit elbűvölte a színpompás bevonulás. A személyes érintkezés a lengyelek jelenlétéről árnyaltabb képet fest. „Ha fél évig Franciaországban volnának, meginnák az ország összes borát” – jegyezte fel egy polgár, hozzátéve – „két lengyel annyi húst eszik, és annyi bort iszik egy étkezés során, mint hat francia”. Igaz, dicsérte szálás természetüket és azt, hogy még az istállófiú is tud latinul. A hugenották viszont egyöntetűen áldották a lengyelek megérkezését. Jöttük hírére ugyanis Henrik felhagyott az hugenotta központ, La Rochelle ostromával.

Henrik 1573. október elején hagyta el Párizst, s 1574. február 14-én érkezett meg Krakkóba. Három nappal később a város székesegyházában ünnepélyesen Lengyelország királyává koronázták. A ceremónián Báthory István követeként Forgách Fe-

renc erdélyi kancellár is részt vett. Minden bizonnyal találkozott padovai diáktársával, Dudith Andrással. Valois Henrik mindössze négy hónapig gyakorolta a hatalmat, de ennek során is alattvalói tudomására hozta, hogy nem akar „festett király” lenni. Uralkodni akart... És uralkodott is..., de nem a Visztula és a Dnyeper vidékén, hanem Franciaországban. Június elején II. Miksa császár követe, Dudith András közölte vele titokban a hírt, hogy bátyja, IX. Károly meghalt, s a francia trón megüresedett. Tudta, hogy e pusztá híradással Henrik békés úton eltávolítható a lengyel trónról, amelyet változatlanul a Habsburg dinasztia valamelyik tagja akart megszerezni. Henrik néhány odaadó hívével június 18-ról 19-re virradó éjszaka titokban elhagyta a Wawelt... Üldözőit lerázva szökött meg Lengyelországból. Bécsben uralkodónak kijáró tisztelettel fogadták, akárcsak Velencében. További útja Észak-Itálián keresztül vezetett Párizsba, ahol 1575 februárjában királlyá koronázták. Távozását végül a lengyel nemesség kénytelen-kelletlen volt úgy tekinteni, hogy lemondott a trónról. Új királyt kellett választani.

Henriknek egy maradandónak mondható tette volt uralkodása során, ami egyébként kihatott utódja, Báthory István megválasztására. A népes Zborowski-család egyik botrányhős tagja, Samuel a koronázási ünnepségen dulakodás közben megölte a przemysli várnagyot, Andrzej Wapowskit. Tettének esetén, ha az áldozat nemes volt is, az elkövető privilégiumai megszűntek. Ez azt jelenti, hogy Samuel Zborowskit Henriknek ki kellett volna végeztetnie. A család iránti lekötelezettsége miatt ezt nem tehette. Csak számkivetésre ítélte a gyilkost. Így került Samuel Zborowski Krakkból Gyulafehérvárra, s tájékoztatta Báthory Istvánt a királyválasztás kulisszatitkairól.

Tánczos György: Akvárium I.